

УДК 378-057.87

Я.О. ЛИСЕНКО,

*кандидат мистецтвознавства, декан музичного факультету,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровської академії музики імені Миколи Глінки*

ЦІННІСНІ ОРІЕНТАЦІЇ ЯК ПОКАЗНИК ЯКОСТІ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ АКАДЕМІЇ МУЗИКИ

Проаналізовано наукові підходи до дослідження категорії ціннісних орієнтацій у філософсько-психологічному аспекті. Розглянуто значення категорії якості життя у ціннісних уявленнях особистості. Встановлено місце та роль теорії цінностей, її значення для розвитку комплексу наук про людину та суспільство, види розвитку розглянуто в єдності гносеологічних, психологічних та педагогічних аспектів. Подальшого розвитку набули категорії й поняття, у тому числі «значимість», «ціннісні орієнтації», «оцінка». Показано зв'язок ціннісних орієнтацій та якості життя сучасної людини. Вплив ціннісних орієнтацій розглянуто на прикладі якості життя сучасної студентської молоді.

Ключові слова: філософський, психологічний підходи дослідження категорії якості життя, буття, ціннісні орієнтації, особистість.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. У 60-ті роки ХХ ст. у вітчизняній науці були визначені місце і роль теорії цінностей, її значення для розвитку комплексу наук про людину і суспільство, означилися перспективи її розвитку в єдності гносеологічного, психологічного і педагогічного аспектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Першими дослідниками нового психологічного феномену «цінність» прийнято вважати американських вчених У. Томаса і Ф. Знанецького. У своїй знаменитій праці «Польський селянин у Європі й Америці» вони визначали поняття цінності у зв'язку з психологічними поняттям установки й у протиставленні з ним. Для цих авторів цінністю є будь-який предмет, що володіє змістом, що піддається визначенню і є значущим для членів будь-якої соціальної групи. Установки є суб'єктивною орієнтацією членів групи щодо соціальних цінностей.

У дослідженнях останніх років сформувався категоріальний апарат, що включає поняття «цінність», «ціннісне ставлення», «оцінка», «ціннісні орієнтації». Однак дотепер недостатньо дослідженим є зв'язок ціннісних орієнтацій та якості життя особистості.

Мета статті полягає у тому, щоб обґрунтувати та теоретично дослідити вплив ціннісних орієнтацій на якість життя сучасної студентської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класичний психоаналіз З. Фрейда зосереджує увагу на внутрішніх біологічних факторах розвитку особистості. Все мислення З. Фрейда ґрунтується на передумові, що тіло – єдине джерело щиросердечного досвіду. Він припускав, що прийде час, коли всі щиросердечні феномени зможуть бути пояснені прямими посиланнями на фізіологію мозку. В основу поведінки людини психоаналіз ставить неусвідомлені інстинктивні потяги «Ід», що служать імпульсом до задоволення біологічних потреб відповідно до принципу задоволення. З. Фрейд вказує, що, природно, «Ід» не знає цінностей, добра й зла, моралі [5, с. 256].

Однак, усупереч поширеній думці, теорія З. Фрейда все-таки має на увазі визначену ціннісно-нормативну регуляцію поведінки людини. «Супер-его» у Фрейда являє собою,

власне кажучи, сховище як несвідомих, так і соціально обумовлених моральних установок, етичних цінностей і норм поведінки, що служать свого роду суддею або цензором діяльності й думок «Его», встановлюючи для нього визначені межі.

Ряд сучасних дослідників вважають, що будь-який елемент тричленної структури особистості З. Фрейда може служити джерелом і місцем перебування цінностей. Так, В.Г. Алексеева вважає, що «Супер-его» містить соціальні норми та цінності, а «Его» – індивідуальні цінності, що є результатом «окультурення» несвідомих стимулів «Ід». Цінності «Его», за її словами, сильніші й істинніші загальноприйнятої системи цінностей [1, с. 65]. Автор наголошує, що багато стимулів сфери несвідомого, у свою чергу, базуються на «свідомо прийнятих» моральних цінностях – вони ніби «опускаються» зверху й настільки глибоко й органічно засвоюються, що можуть протистояти не тільки свідомим намірам, але й інстинктивним потягам, і навіть у гіпнотичному стані не вдається вселити людині те, що суперечить міцно засвоєним цінностям. Соціальні аспекти розвитку особистості, які лише поверхнево розглядалися З. Фрейдом, набули подальшого розвитку в працях його послідовників – А. Адлера, К. Хорні, Е. Фромма, Г. Саллівена. В індивідуальній психології А. Адлера важливе місце займає концепція «соціального інтересу», що розуміється як почуття спільності, прагнення вступати в соціальні відносини співробітництва, як джерело активності особистості, протиставлюваній лібіді З. Фрейда. Соціальний інтерес формується в процесі ідентифікації і є «барометром нормальності».

Таким чином, у розвитку уявлень про особистість в наведених «біологізаторських» теоріях виявляється визначена загальна закономірність, що полягає в поступовому прийнятті ідеї про соціальну обумовленість поведінки людини і, відповідно, зверненні до проблеми ціннісних орієнтацій. Однак найбільше значення ціннісні орієнтації особистості мають у гуманістичній і екзистенціальній психології.

Центральним поняттям теорії особистості К. Роджерса є «самість», що ним визначається як «організована, рухлива, але послідовна концептуальна модель сприйняття характеристик і взаємин «Я», або самого себе, і разом з тим система цінностей, застосовуваних до цього поняття» [5, с. 260]. На його думку, до структури самості входять як «безпосередньо пережиті організмом», так і запозичені, «інтродюковані» цінності, що людиною помилково інтерпретуються як власні. Вчений зазначає, що саме організм постачає дані, на основі яких формуються ціннісні судження. Він думає, що і внутрішні, і зовнішні цінності формуються або приймаються, якщо сприймаються «фізіологічним апаратом» як сприятливі для збереження й зміцнення організму – саме на цій підставі засвоюються узяті з культури соціальні цінності. Однак К. Роджерс згадує і про необхідність усвідомлення виникаючих переживань як основу ціннісних уявлень про якість життя.

А. Маслоу справедливо відзначає, що здорові люди напевно роблять «правильний вибір» у біологічному змісті. За його висловом, «обрані цінності і є цінності», при цьому дійсно правильний вибір – це той, котрий веде до самоактуалізації. Вибір людиною вищих цінностей визначений самою її природою, а не божественним початком або чим-небудь іншим, що знаходиться за межею людської сутності. При наявності вільного вибору людина сама «інстинктивно вибирає істину». Говорячи про природність внутрішніх «психобіологічних» цінностей, А. Маслоу підкреслює те, що будь-які інстинктивні схильності людини набагато слабкіші за сили цивілізації. При цьому він так само, як і К. Роджерс, бачить «якісно-життєво необхідну» роль психолога в актуалізації, «пробудженні» внутрішніх цінностей людини.

Г. Олпорт, думаючи, що джерелом більшості цінностей особистості є мораль суспільства, виділяє також ряд ціннісних орієнтацій, не продиктованих моральними нормами, наприклад, допитливість, ерудиція, спілкування і т. д. Моральні норми й цінності формуються та підтримуються за допомогою зовнішнього підкріплення. Вони виступають скоріше як засоби, умови досягнення внутрішніх цінностей, що є цілями особистості. Перетворення засобів у цілі, зовнішніх цінностей у цінності внутрішні Г. Олпорт називає «функціональною автономією», що розуміється ним як процес трансформації «категорії знання» і «категорії значимості». «Категорії значимості» виникають при самостійному усвідомленні змісту отриманих ззовні «категорій знання». Г. Олпорт відзначає, що цінність – це якийсь особистісний зміст. Дитина усвідомлює цінність кожного разу, коли зміст має для неї принципову важливість .

Самого факту усвідомлення цінностей, однак, не цілком достатньо для їхнього внутрішнього прийняття особистістю. Усвідомлення цінностей, за словами В. Франкла, додає їм об'єктивний, універсальний характер: «як тільки я осягаю яку-небудь цінність, я автоматично усвідомлюю, що ця цінність існує сама по собі, незалежно від того, приймаю я її чи ні». В. Франкл розумів під цінностями особистості так звані «універсальні смисли», тобто смисли, властиві більшості членів суспільства, всьому людству протягом його історичного розвитку. Суб'єктивна значимість цінності, на думку В. Франкла, повинна супроводжуватися прийняттям відповідальності за її реалізацію.

Початок власне аксіологічного етапу наукового знання звичайно пов'язується з працями основоположників медичної психології, що ввели поняття «значимість» як критерій істини в пізнанні і, за аналогією, поняття «цінність» як критерій етичної поведінки. Аксіологічний етап характеризується остаточним поділом понять реальності й цінності як об'єкта бажань і прагнень людини. Так, аксіологи окремо описують місце людини в трьох сферах: дійсності, істинності й цінності.

В аксіології увесь світ поділяється на реальне буття (дійсність) та ідеальне буття (цінності), а свідомість, відповідно, – на емпіричну і «нормативну». Сутність цінностей полягає в їхній значимості, а не в їх фактичності, вони виступають як ідеальна загальна норма, що додає реальності смислу. Розмежовуються речі, що є носіями якостей, які можна осягти за допомогою інтелектуальних функцій, і блага, що є носіями «ціннісних якостей». Зазначається, що благо подібне до єдності ціннісних якостей. Відповідно, цінності, як і речі, мають об'єктивний характер, представляючи собою «особливе царство предметів». Відмінність цінностей полягає в особливому характері їхнього пізнання, що здійснюється за допомогою емоційних функцій, відчуття. Цей процес називається «емоційним інтуїтивізмом», наголошується на особливому «царстві цінностей», що мають незмінний, вічний, абсолютний характер. «Царство цінностей» перебуває за межами як дійсності, так і свідомості людини. Свідомість визначається двома сферами: реальною дійсністю й ідеальною повинністю. Детермінаціями свідомості людини в цих сферах є, відповідно, воля й цінності, при цьому цінності виступають як орієнтир для вольового зусилля, а воля – як засіб реалізації цінностей. Зміст цінностей полягає в узгодженні дійсності з належним і у твердженні того, що є значимим.

Щодо радянських та пострадянських психологів, то за словами Б.Ф. Ломова, незважаючи на розбіжності трактувань поняття «особистість», у всіх вітчизняних підходах як її провідна характеристика виділяється спрямованість. Спрямованість розкривається по-різному в працях С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, Б.Г. Ананьєва, Д.М. Узнадзе, Л.І. Божович та інших класиків радянської психології, виступає як системоутворююча властивість особистості, що визначає весь її психічний склад. Б.Ф. Ломов визначає спрямованість як «відношення того, що особистість одержує і бере від суспільства (матеріальні, і духовні цінності), до того, що вона йому дає, вносить у його розвиток». Таким чином, у спрямованості виражаються суб'єктивне ціннісне ставлення особистості до різних сторін дійсності. Підкреслюючи психологічний характер цінностей, як об'єкта спрямованості особистості, вчені використовують поняття «ціннісні орієнтації», визначені як спрямованість особистості на ті або інші цінності життя.

Розвиток особистості, за Л.С. Виготським, обумовлений освоєнням індивідом цінностей культури, що опосередковано процесом спілкування. За його словами, значення й смисли, зароджуючись у відносинах між людьми, зокрема у прямих соціальних контактах дитини з дорослими, потім за допомогою інтеріоризації «проникають» у свідомість людини [4, с. 96].

С.Л. Рубінштейн також пише про те, що цінності є похідними від співвідношення світу й людини, виражаючи те, що є у світі, включаючи те, що створює людину в процесі історії, значиме для людини.

На думку Б.Г. Ананьєва, вихідним моментом індивідуальних характеристик людини, як особистості є її статус у суспільстві, так само, як і статус спільноти, у якій складалася й формувалася дана особистість. На основі соціального статусу особистості формується система її соціальних ролей і ціннісних орієнтацій життя. Статус, ролі і ціннісні орієнтації, за словами Б.Г. Ананьєва, утворили первинний клас особистісних властивостей, що визначають особливості структури і мотивації поведінки і у взаємодії з ними характер і схильності людини [2, с. 210].

Вивчення ролі суспільно-соціальних відносин у формуванні особистості студентів стосовно їхніх ціннісних орієнтацій було започатковане в працях Б.Д. Паригіна, Г.М. Андреевої,

А.І. Донцова, Л.І. Анциферової, В.С. Мухіної, А.А. Бодальова, Г.Г. Дилигенського, В.Г. Алексеевої. З точки зору цих вчених, спрямованість особистості студента на визначені цінності – ціннісні орієнтації – формує суспільство. Саме суспільство ставить перед студентом визначену систему цінностей, які він «чуйно вловлює» у процесі постійного «обстеження меж і складу норм» і формування їхніх власних, індивідуально-особистісних еквівалентів.

Необхідно підкреслити, що психологічний підхід до визначення цінностей полягає не в розгляді ціннісної системи суспільства як зовнішньої стосовно людини сукупності норм і правил, а в аналізі соціально обумовленого характеру прийняття цінностей особистістю. Так, С.Л. Рубінштейн вбачав завдання психології у тому, щоб перебороти відчуження цінностей від людини. У даному контексті як основний засіб прийняття особистістю цінностей суспільства може розглядатися поняття «діяльність», що займає ключове місце в теорії О.М. Леонтьєва. За його словами, реальним базисом особистості людини виступає сукупність суспільних за своєю природою ставлень до світу, що реалізуються його діяльністю. Становлення особистості студента полягає в закономірній перебудові системи відносин та ієрархії змістоутворюючих мотивів у процесі спілкування й діяльності. Ґрунтуючись на концепції О.М. Леонтьєва, можна зробити висновок, що будь-яка цінність студента характеризується двома властивостями – особистісним значенням і змістом. Значення цінності являє собою сукупність суспільно значимих властивостей, функцій предмета або ідей, що роблять їх цінностями в суспільстві, а особистісний зміст цінностей визначається самим студентом.

Як писав Д.Н. Узнадзе, людина реагує на впливи зовнішньої дійсності в більшості випадків лише після того, як вона переломила їх у своїй свідомості, лише після того, як вона осмислила їх. Осмислення, «об'єктивація» явищ зовнішнього світу в процесі індивідуального досвіду, приводить, за словами Д.Н. Узнадзе, до постійного розширення області установок людини. Аналогічна роль значеннєвих утворень у формуванні власне цінностей особистості студента розкривається в працях Ф.Е. Василюка, Б.С. Братуся, Б.В. Зейгарник, А.Г. Асмолова, В.Е. Чудновського, В.І. Слободчикова, Д.О. Леонтьєва.

Ф.І. Василюк вважає, що цінність є ані предметом потреби, ані мотивом, оскільки останні завжди «корисливі» і борються тільки за «свій» інтерес, на відміну від цінності, що може бути «нашою» і навіть в інтрапсихічному просторі виконує інтегруючі, об'єднуючі функції [3, с. 292]. Д.О. Леонтьєв також вказує на те, що цінності «не егоїстичні». Він справедливо відзначає при цьому, що, на відміну від потреб, цінності не обмежені даним моментом і не ведуть до чого-небудь зсередини, а «притягають ззовні».

При наявності ситуації, у якій можливе задоволення визначеної потреби, включається особливе регулятивне утворення, що Д.Н. Узнадзе називає установкою. Функція установки полягає в тому, що вона «вказує» предмет потреби, здатний задовольнити її у даній ситуації. Установки з ціннісними орієнтаціями особистості об'єднують стан готовності. Як писав вчений, готовність діяти тим або іншим способом уже містить у собі оцінку, а оцінювання передбачає установку як готовність певним чином реалізувати цінності. У той же час число цінностей, які може мати студент, значно менше, ніж число установок, пов'язаних з конкретними ситуаціями. Більшість вітчизняних авторів дотримуються точки зору, що саме цінності визначають основні якісні характеристики установки, маючи велику суб'єктивну значимість, а не навпаки. На нашу думку, ціннісні орієнтації як регулятивний механізм охоплюють більш широке коло проявів якості життя студентів, аніж установки, що у грузинській психологічній школі пов'язуються в основному з біологічними потребами.

Установки, атитюди і ціннісні орієнтації студентів Академії музики регулюють реалізацію їхніх потреб у різних соціальних ситуаціях. Ми об'єднуємо всі перелічені вище регулятивні утворення в систему. На нижчому рівні такої системи розташовуються елементарні фіксовані установки студентів, що мають неусвідомлюваний характер і пов'язані із задоволенням вітальних потреб. Другий рівень становлять соціально фіксовані установки, або атитюди, що формуються на основі потреби у включенні в конкретне музичне середовище. Третій рівень системи – базові соціальні установки – відповідає за регуляцію загальної спрямованості інтересів майбутнього музиканта в тих або інших конкретних сферах соціальної активності. Вищий рівень являє собою систему ціннісних орієнтацій, що відповідає вищим соціальним потребам студента і відповідає за його ставлення до життєвих цілей і засобів їх задоволення. Кожен рівень системи виявляється задіяним у різних сферах і відповід-

них їм ситуаціях спілкування: студентів у найближчому сімейному оточенні, малій контактній групі, конкретній сфері діяльності і, нарешті, у визначеному типі суспільства в цілому.

Висновки. Рівні регуляції поведінки студентів Академії музики розрізняються часткою біологічних і соціальних компонентів у їхньому змісті й походженні. Ціннісні орієнтації як вищий рівень системи цілком залежать від цінностей музичної спільності, з якою себе ідентифікує студент. Очевидно, що рівні розвитку особистості відрізняються також ступенем усвідомленості регулятивних утворень.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні якісних життєвих цілей студентів, які виражають відповідно те, що для них є найбільш важливим і має особистісний зміст, що потребує подальшого емпіричного дослідження.

Список використаних джерел

1. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности / В.Г. Алексеева // Психологический журнал. – 2014. – Т. 5, № 5, – С. 63–70.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб.: СПб-БУ, 2008. – 38 с.
3. Василюк Ф.Е. Психотехника выбора / Ф.Е. Василюк. – М.: Смысл, 2007. – С. 284–314.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский. – М.: Наука, 2010. – 226 с.
5. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности / Е.И. Головаха. – СПб.: Питер. 2010. – С. 256–269.

References

1. Alekseeva, V.H. (2014). *Tsennostnye orientazii kak factor zhiznedeiatelnosti i razvitiia lichnosti* [Valued orientations as factor of vital functions and development of personality]. *Psichhologicheskii zhurnal* [Psychological journal], no. 5. pp. 63-70 (In Russian).
2. Anan'ev, B.H. (2008). *Chelovek kak predmet poznaniia* [Man as article of cognition]. Sankt-Peterburh, S-PbUPubl., 338 p. (In Russian).
3. Vasyliuk, F.E. (2007). *Psikhotekhnikha vybora* [Psychotechnic of choice]. Moscow, Smysl Publ., pp. 284-314 (In Russian).
4. Vyhotskii, L.S. (2010). *Myshlenie i rech* [Thought and speech]. Moscow, Nauka Publ., 226 p. (In Russian).
5. Holovakha, E.I. (2010). *Zhiznennaia perspektiva itsennostnye orientatsii lichnosti* [Vital prospect and valued orientations of personality]. Sankt-Peterburh, Piter Publ., pp. 256-269 (In Russian).

Проанализированы научные подходы к исследованию категории ценностных ориентаций в философско-психологическом аспекте. Рассмотрено значение категории качества жизни в ценностных представлениях личности. Установлены место и роль теории ценностей, ее значение для развития комплекса наук о человеке и обществе, виды развития рассмотрены в единстве гносеологических, психологических и педагогических аспектов. Дальнейшее развитие получили категории и понятия, в том числе «значимость», «ценностные ориентации», «оценка». Показана связь ценностных ориентаций и качества жизни современного человека. Влияние ценностных ориентаций рассмотрено на примере качества жизни современной студенческой молодежи.

Ключевые слова: философский, психологический подходы исследования категории качества жизни, бытие, ценностные ориентации, личность.

The article analyzes the scientific approaches to researching the category of value orientation in philosophical and psychological aspects. The meaning of the category of quality of life in the value representation of personality is considered. The place and role of the theory of values is discussed, its meaning for the development of complex of sciences about a man and society; the prospects of its development are marked in the unity of gnosiological, psychological and pedagogical aspects. Further development was obtained for the category and notions including such concepts as «significance», «value relations», «estimation», «value orientations». The connections of the value orientations and the quality of life of personality are investigated using as examples value orientations and the quality of life of modern young people-students.

Key words: philosophical, psychological approaches of research of category quality of life, life, valued orientations, personality.

Одержано 25.10.2016.